

В. П. САЄНКО

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ
В Оповіданні О. Я. ГАВРИЛЮКА «ПРОЩАЙТЕ»

Психологізм — як тенденція — був характерним для західноукраїнської прози і драматургії кінця 20 — початку 30-х років нашого століття. Ще неминуче зберігаючи плакатність, голу публіцистичність, революційна пролетарська література прямує до вершин художності, відшуковуючи найбільш плідотворні шляхи досягнення цієї мети.

Олександр Гаврилюк в оповіданні «Прощайте» у вересні

1929 року інтуїтивно знаходить дуже вірний, єдино прорішувальний у тих умовах шлях, прагнучи дослідити внутрішній світ революціонера. Оповідання засвідчило талант молодого митця, який пізніше, пройшовши хресний шлях пролетарського письменника за умов панської Польщі, зберіг мужність та героїзм, знайшов своє місце у боротьбі трудящих мас і зумів привнести у літературу щирість і свіжість. Надруковане у грудневій книжці журналу «Вікна», оповідання принесло авторові справжній успіх серед робітників, селян, студентів, бо у цьому творі було воістину життєздатне зерно, яке потім розвинулось і проросло буйним цвітом у найкращому творі письменника — повісті «Береза».

Олександр Гаврилюк за своєрідністю свого обдарування мав потяг до розкриття внутрішнього світу людини. Але шлях до мистецького рівня був нелегким. Не маючи змоги закінчити навіть початкової школи, О. Гаврилюк став письменником завдяки впертій праці:

«Головне у житті, — писав він до сестри, — це енергія, наполегливість і терпеливість, як у павука, а в мене вона є. Власне, енергія в мене є хотіння, а вміння хотіти — це половина діла»¹.

Вже перше оповідання молодого письменника було дуже незвичним і досить характерним для вісімнадцятирічного хлопця. Вміння досліджувати людей за віковими ознаками досі повна ще не прийшло. Ось чому письменник передовсім досліджує свою душу. Цим у великій мірі з'ясовується, що ранній твір автобіографічний² за своїм характером.

У світовій літературі зустрічаємося з прикладами того, що перші твори (наприклад, «Страждання молодого Вертера» В. Гете) висвітлювали думи і почуття власної душі, досліджували характерні риси особистості творця, аналізували власний внутрішній світ (Гете про «Вертера» писав: «Вот создание, которое я, подобно пеликану, вскормил кровью моего собственного сердца. В него вложено так много внутреннего, взятого из моей собственной души, так много пережитого, пережитого и передуманного, что я легко мог бы наполнить этим романом десять таких томиков»).

Оповідання «Прощайте» — начерк, перші кроки по шляху до майбутньої «Берези», хоч тоді ще молодий письменник не

¹ Рукописний відділ Інституту літератури АН УРСР ім. Т. Г. Шевченка, ф. 94, № 12.

² Автобіографічність підтверджується документально рукописними матеріалами з архіву О. Гаврилюка.

знав, що буде в становищі свого героя. Цей перший ранній твір насичений автобіографічними деталями: постать молодого революціонера, його побут, реальні обставини власного діяння, крізь які виступає психологія боротьби.

О. Гаврилюк у жанровому визначенні свого твору етюд — декларує тяжіння до психологізму, прагнення психологічного аналізу. Жанр етюда вводить в українську прозу М. Коцюбинський (досить назвати психологічний етюд «Цвіт яблуні»). Жанрова ж своєрідність Гаврилюкового етюда розкривається висловленою думкою самого автора: «Я хочу дати фотографію душі». Саме в цій фотографії душі закладені зерна психологічного аналізу і основи ліризму «Прощайте», визначеного тим, що особа ліричного героя і автора дуже близькі.

«Фотографія душі» робиться в момент найбільшого напруження у житті революціонера — в ситуації незвичайній, яка здатна розкрити всі можливості особистості: до смерті злилася доба. Попавши в ситуацію боротьби, характер революціонера залишається незмінним в основному — у відданості безсмертній справі: «Але якби мені подарували ще одне життя, я би знову приніс його на вівтар революції»³. Сама психологія боротьби і революційна стійкість героя розкриваються через внутрішню полеміку з ворогами — катями і рабами, що теж носять ім'я людей, але їм «недоступна краса життя». Контраст між двома світами розкривається наочно з точки зору психологічної причини «злочину», який вчинив революціонер, борючись проти гніту і насильства, і правдою подвигу, що стоїть за «винністю» героя.

На допомогу аналізу подвигу і його цілком земній високості (при всій зовнішній буденності) приходять внутрішні мовлення, яке в оповіданні «Прощайте» набирає розгорненої форми, передаючи детальні міркування, розмаїтість почувань, їх взаємопереходи одне в одне в залежності від стану душі і зовнішніх впливів. Щоб розкрити внутрішній стан свого героя, його настрої, переживання перед неминучою смертю, письменник звертається до монолога. Монолог іде від першої особи, стає основною формою відтворення свідомості людини, що перебуваючи в одиночній камері, позбавлена можливості діяти, але продовжує жити повнокровним духовним життям. Монологи Костя не тільки розкри-

³ О. Гаврилюк, «Прощайте», в кн.: О. Гаврилюк. «Вибране» «Держлітвидав». К., 1955 р., стор. 149.

вають багатство психіки персонажа, але й відтворюють психологічно точно окреслену ситуацію: перед смертю людина оглядає свій шлях, оцінює найважливіші кроки, аналізує вартість вчинків. Ретроспективність монолога в Гаврилюковому оповіданні допомагає зв'язати в один вузол найрізноманітніші сфери почуттів героя, різнобічність комплексу його внутрішнього «я»: почуття сина, коханого, стійкого борця, переконаного у правоті справи, якій віддає всього себе і найдорожче — життя.

Мислительний потік героя «Прощайте», складаючись з трьох основних компонентів — роздуми (про кривду страшну і боротьбу з нею, красу життя), зовнішні впливи (запах сина, що приплив «ніжним зітханням із-за мурів, зложив поцілунок від рідних лук»), спомини (про щире юначе кохання, повне фізично виразного почуття щастя), — створює в основному переконливу картину душі, яка проте, переконливіша в розвитку, але не в початку. На нашу думку, самий зачин психологічний (я був спокійний, безжурний після вироку) зроблено не зовсім вдало щодо цього героя, бо він не був вбитий остаточно (хоча духовний стовбняк, оціпеніння може бути). Розвиток же почуттів, процес їх виникнення мотивується психологічно більш переконливо. І відчувається внутрішня логіка кадрів, що постійно змінюється в оповіданні (так, вітер з пахощами пробуджує душевні сили героя, нагадує про гурт молоді і про матір). Думка і почуття в Гаврилюковому творі йдуть крещендо, що дає відчуття психологічного напруження, яке зростає, коли герой переходить до відкритої полеміки з катом. Правомірно найбільша напруга стомленої психіки, збудженого стану збивається словами з пісні або віршами.

Зміна кадрів, через котрі крещендо проходять думки і почуття, визначила композицію оповідання «Прощайте». Цікава форма одномоментного спогаду. Це для Гаврилюка незмінно у всіх творах. Ці спогади ущільнені в часі і просторі і ніби даються окремими моментами-фотографіями, що вміщуються в маленьких підрозділах. Через форму розповіді від першої особи пристрасна публіцистичність робиться щирою, а саме це дає змогу висловити глибоку ліричність.

Однак не треба забувати, що з оповіданням «Прощайте» пов'язане зародження психологічного аналізу в творчості Олександра Гаврилюка. В здійсненні психологічної інструментовки першого твору є деякі вади, коли аналіз почуттів іноді заміняється їх називанням. Вириваючись просто на по-

верхню, не пройшовши достатньо крізь горнило душі, публіцистика іноді здається прямою. Трапляються місця, коли фотографія душі у «Прощайте» ще не має прикмет неповторності цієї душі. Адже справді великі художні твори значимі тим, що в центрі їх стоїть неповторна людська постать. Письменник в оповіданні «Прощайте» виставив передусім віхи неповторної біографії. Але дав і досить цікаві прикмети неповторної людської особистості.

Це саме ті паростки, сповнені ліричністю і щирістю публіцистики, які, долаючи перевагу загального над індивідуальним (воно просвічує подекуди в ранньому творі), розвинуться в найбільші творчі досягнення письменника.